Historie lihovarnictví v Čechách do roku 1956

HISTORY OF DISTILLERIES IN BOHEMIA – HISTORICAL OVERVIEW UNTIL 1956

František Muška – Komora zemědělských poradců ČR
Jaroslav Rožnovský – Český hydrometeorologický ústav, pobočka Brno
Antonín Muška jr. – Brno, Anna Mušková – Brno

V článku předkládáme přehled historie lihovarnictví v Čechách do roku 1956. Je rozdělen do dvou období, a to do roku 1918 a v letech 1919–1956.

Lihovarnictví do roku 1918

Lihovary se rozšiřovaly zejména v průběhu 18. století, kdy se začaly palírny lihu s rozvojem panských velkostatků stěhovat k panským sladovnám a pivovarům (1, 2). Výroba lihových nápojů byla omezena až do roku 1869 trvajícím výrobním monopolem šlechty. Neprivilegovaní podnikatelé se při výrobě lihových nápojů mohli uplatňovat jen jako nájemci, správci a společníci privilegovaných majitelů nebo jako zájemci o zvláštní povolení (3).

První pokusy o vznik družstevních lihovarů spadají do roku 1870. Vzhledem k neodbornému vedení a snahám vlastníků dosavadních lihovarů byly však tyto pokusy odsouzeny k neúspěchu. První družstevní lihovar proto vzniká až v roce 1900 ve Stráži nad Nežárkou v rámci Ústřední jednoty. Impulsem pro další rozvoj byl zákon z 10. června 1903, čís. 133 ř. z., který byl doplněním zákona č. 70/1873 ř. z. (4).

O rozvoj lihovarnictví u nás se zasloužil především Lihovarský spolek v Praze, založený roku 1872. V roce 1907 bylo založeno Sdružení hospodářských lihovarů pro prodej lihu, které se v roce 1910 změnilo na Družstvo hospodářských lihovarů pro prodej lihu v Praze (DHL). Jeho účelem bylo zpeněžovat líh, opatřovat a prodávat členům hospodářské a lihovarské potřeby a zvelebovat lihovarský průmysl. V období let 1912–1914 vzniklo v Čechách 21 družstevních lihovarů. V kampani 1917/1918 bylo v Čechách 26 družstevních lihovarů s kontingentem 1 287 112 hl. Značné počáteční pořizovací náklady neodrazovaly od zakládání družstevních lihovarů. Naopak, byly známy případy, že družstva, aby dodržela vázaný termín výroby, pálila líh v budovách bez střech a s minimálním strojním vybavením. Tehdejší zákonná opatření zohledňovala, že výroba lihu je prostředkem k získání důležitých produktů pro živočišnou výrobu, a to výpalků pro krmení (1, 4).

Za první světové války byly intenzivně hledány další suroviny pro výrobu lihu, pokusy byly prováděny například s pýrem a divokými kaštany. Hojně se využívalo také padaného ovoce, později se zkoušel i čirok a topinambur. Tyto zkoušky probíhaly vzhledem k císařskému nařízení ze dne 10. října 1914, ř. z. č. 274, které zakazovalo pálit líh z obilí. Pro výrobu sladu bylo dovoleno používat pouze ječmen a oves (1, 3, 4). Tab. I. uvádí počet družstevních lihovarů v Čechách v letech 1900–1920.

Období let 1919–1956

Nedostatek potravin, který přetrvával ještě dlouho po první světové válce, se projevil na změně poměru produkce zemědělského (bramborového) lihu k lihu průmyslovému (melasovému). Melasový líh se za první světové války, resp. až do roku 1920 podílel na celkové výrobě v českých zemích ze dvou třetin a ještě v polovině dvacátých let tvořil přibližně polovinu produkce (produkce melasy se na předválečnou úroveň dostala až v polovině 20. let minulého století) (3).

Velký důraz byl kladen na vzdělání zaměstnanců lihovarů, kteří měli možnost absolvovat odbornou soukromou lihovarskou školu v Praze, která byla do roku 1931 jedinou svého druhu v Československu. Školu otevřel v roce 1875 profesor A. Bělohoubek v lihovaru v Litni u Prahy v podobě půlročního kurzu s českým a německým vyučovacím jazykem. V roce 1880/1881 se škola přestěhovala do Prahy a po reorganizaci se k ní v roce 1881 připojila výzkumná lihovarská stanice. V roce 1928 byla škola přeložena do Německého (Havlíčkova) Brodu. Studenti

Tab. I. Počet družstevních lihovarů na území Čech v letech 1900 až 1920 (4)

Rok	Počet lihovarů	Rok	Počet lihovarů
1900–1901	1	1909–1911	10
1902	2	1912	18
1903	8	1913	22
1904–1907	9	1914–1916	32
1908	8	1917–1920	33

Tab. II. Počet družstevních lihovarů na území Čech v letech 1920 až 1927 (4)

Rok	Počet lihovarů	Rok	Počet lihovarů
1920	33	1924	55
1921	32	1925	72
1922	35	1926	93
1923	47	1927	110

byli teoreticky i prakticky vychováváni a učeni na správce a dílovedoucí lihovarů. Před zahájením studia se požadovalo absolvování čtyř tříd gymnázia či reálky nebo školy měšťanské a nižší zemědělské. Od všech žáků byla požadována lihovarská praxe. Ve školním roce 1922/1923 měla škola 26 posluchačů (obr. 1.), mezi kterými byl také pan František Stojan, pozdější správce družstevního lihovaru v Okříškách (1, 5, 6, 7).

V tab. II. je uveden počet družstevních lihovarů, které fungovaly v Čechách v období let 1920–1927. Z údajů je zřejmá nejen postupná konsolidace odvětví, ale také výrazný zlom v roce 1923, kdy došlo k prvnímu výraznějšímu nárůstu počtu lihovarů po první světové válce. Během ní se totiž omezila a v řadě případů i zastavila výroba lihu pro nedostatek surovin. Výrazně se také projevila rekvizice měděných součástí přístrojového vybavení. Znovuobnovení a další rozvoj družstevního lihovarnictví trval téměř pět let, a to i přesto že byl podporován státními orgány – ministerstvem zemědělství, Státním pozemkovým úřadem, ústřední organizací družstevních lihovarů „Svazem družstevního průmyslu bramborářského v Praze“ a „Ústřední jednotou hospodářských družstev v Praze“ (4).

V roce 1929 bylo v Čechách v provozu již 126 družstevních lihovarů. Tento stav byl z hlediska rentability produkce dobově označen jako maximální a z důvodu trvajícího poklesu spotřeby se zakládání nových lihovarů omezovalo. Nové lihovary se mohly zřídit pouze tehdy, pokud získaly výrobní oprávnění zrušeného hospodářského lihovaru. V kampani 1930/1931 se uvádělo již 137 družstevních lihovarů v Čechách (obr. 2.) (4, 5).

Po druhé světové válce již nedošlo k obnově družstevního lihovarnictví v původním rozsahu, a to především vlivem vnitropolitické situace a změn po roce 1948, především znárodnění lihovarů. Od prvního října 1952 byly zemědělské lihovary znárodněny a začleněny k ministerstvu potravinářského průmyslu pod hlavní správu lihovarů a škrobáren. Lihovary státních statků podléhaly však ministerstvu zemědělství. Uvádělo se, že národohospodářský význam zemědělského lihovarnictví nebývá náležitě oceňován. Přehlížel se jeho vlastní úkol, a to výroba výpalků, a byl viděn pouze jako průmysl produkující líh (1, 8).

Obr. 1. Absolventi lihovarnické školy ve školním roce 1922/1923

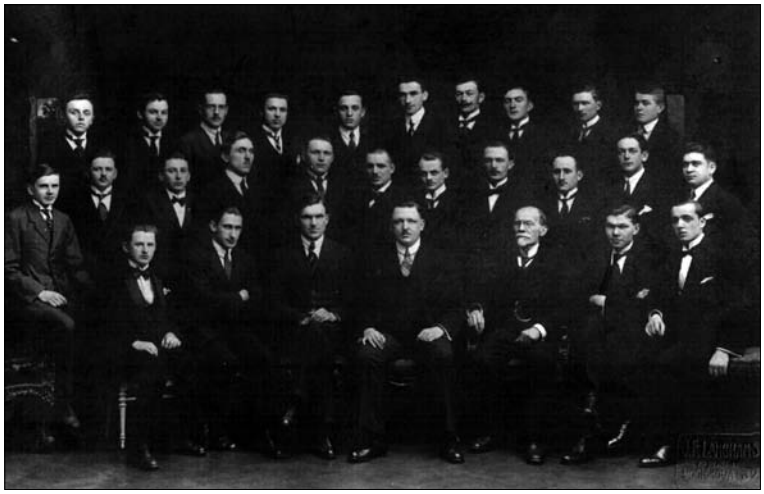

Klimatická charakteristika regionu s lihovary

Lokality s lihovary a škrobárnami jsou až na výjimky v oblastech vhodných pro pěstování brambor a obilnin méně náročných na teplo. Těmto podle agroklimatologického hodnocení (9) nejlépe vyhovuje agroklimatická makrooblast mírně teplá jako celek, mimo podoblast převážně suchou, s mírně chladnými až převážně chladnými zimami. Na těchto územích se hodnoty teplotní sumy průměrných denních teplot vzduchu rovných a vyšších než 10 °C (dále jen TS10) pohybují mezi 2 001–2 400 °C. Úhrny srážek se místy rovnají, ale převážně převyšují hodnoty evapotranspirace, průměrná hodnota absolutních ročních minim se pohybuje mezi –20 až –22 °C, případně –24 °C. Jde o střední polohy území Čech do 600 až 700 m n. m. Převážně výše položené okrajové části pěstování brambor patří do makrooblasti chladné, oblasti mírně chladné s TS10 od 1 801 do 2 000 °C. Na těchto územích srážky přesahují evapotranspiraci až o 100 mm, zimy mají průměr absolutních ročních minim mezi –22 až –24 °C. Ovšem v posledních dvou desetiletích se díky prokazatelnému oteplování i v těchto oblastech projevují výskyty sucha.

Příspěvek vychází z řešení projektu Technologické agentury ČR TH02030073 „Revitalizace zemědělské půdy v oblastech ČR ohrožených suchem“.

Práce je věnována památce pana Františka Stojana (1901–1976), správci družstevního lihovaru v Okříškách (okres Třebíč).

Tab. III. Produkce lihu družstevních lihovarů v Čechách a srovnání se stavem před první světovou válkou (4)

Kampaň	Produkce (hl)	Kampaň	Produkce (hl)
1913/1914	19 000	1923/1924	23 074
1919/1920	5 369	1924/1925	48 094
1920/1921	12 973	1925/1926	69 712
1921/1922	22 619	1926/1927	77 617
1922/1923	22 986	1927/1928	97 545

Obr. 2. Družstevní lihovar Třemošnice (okolo roku 1930)

Souhrn

Je předložena práce, která se zabývá vývojem družstevních lihovarů v Čechách od nejstaršího období do roku 1956. Je zde provedeno rozdělení na dvě období, a to od nejstarší doby do roku 1918 a 1919–1956. Již před první světovou válkou bylo toto odvětví na sledovaném území na velmi dobré úrovni. První světová válka znamenala značné omezení vývoje. Obnova trvala velice dlouho. Ovšem později se toto odvětví rozvíjelo velmi dynamicky a za vrchol lze považovat období let 1934–1938. Z období druhé světové války a po roce 1945 máme velmi málo informací. Za zlom v rozvoji lihovarů lze považovat rok 1952, kdy došlo ke znárodnění lihovarů.

Klíčová slova: etanol, lihovar, družstvo, Čechy.

Literatura

1. Zelenka, S.: *Obecná technologie: Potravinářský průmysl I.* Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1956, 370 s.
2. Nový, L.: *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století.* Praha: Academia, 1974, 668 s.
3. Beranová, M.; Kubačák, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě.* Praha: Libri, 2010, 430 s.
4. Hůlka, A.: *Zemědělské družstevnictví.* Učebnice pro zemědělské školy, svazek 33, Praha: Čs. akademie zemědělská, 1931, 173 s.
5. *Družstevní lihovary za správní rok 1930–31.* Zemědělské družstevní listy, 37, 1932 (6), s. 85–86.
6. Reich, E.; Škoda, V.: *Zemědělská osvěta v R. Č. S.* Ministerstvo školství a národní osvěty, Ministerstvo zemědělství a zemský úřad v Praze a Brně, 1931, 165 s.
7. Novotný, G.: Hospodářské neboli zemědělské školství v českých zemích od konce osmnáctého do počátku dvacátého století. In Rašticová, B. (ed.): *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století.* Sborník z mezinár. konference. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2004, s. 243–263, ISBN 80-86185-38-9.
8. Dudáš, F.: *Skladování rostlinných produktů.* Brno: Vysoká škola zemědělská, 1983, 267 s.
9. Kurpelová, M.; Coufal, L.; Čulík, J.: *Agroklimatické podmienky ČSSR.* Bratislava: Príroda, 1975, 270 s.
10. Rožnovský, J.: Water Balance and Phase of Hydrocycle Dynamics. In Zelenakova, M.; Jitka Fialová J.; Negm, A. M. (eds.): *Assessment and Protection of Water Resources in the Czech Republic.* Springer Water, 2019, s. 403–414, ISBN 978-3-030-18362-2.

Muška F., Rožnovský J., Muška A., Mušková A.: History of Distilleries in Bohemia – Historical Overview until 1956

The presented work deals with the development of cooperative distilleries in Bohemia from the earliest period to 1956. It is divided into two parts, from the earliest period to 1918 and from 1919 to 1956. Even before the First World War, this sector was very well developed in the monitored area. The First World War meant a significant limitation to further development and reconstruction took quite a long time. However, later on, the industry developed very dynamically and the years 1934–1938 can be seen as the peak period. There is very little information from the Second World War and the post-1945 period. The year 1952, when the distilleries were nationalized, can be considered a turning point in their development.

Key words: ethanol, distillery, cooperative, Bohemia.

Kontaktní adresa – Contact address:

Ing. František Muška, Ph. D., Táborská 21, 615 00 Brno, Česká republika, e-mail: muska34@email.cz